

Adatok Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 10–11. századi késeihez

FEHÉR PÉTER

A kések a mindenkori ember alapvető eszközkészletének részét képezik. A legkezdetleesebb vágóéllal rendelkező kőeszközöktől kezdve a mai modern technológiával előállított késekig végigkísérik az emberiség történetét és tevékenyen részt vesznek benne, mind a munkavégzés, mind a táplálkozás, mind a hadászati vagy védelmi tevékenységek során. Mégis meglepő, hogy ezen mindennapi eszközökről a Honfoglalás korának több, mint másfél évszázados kutatása alatt nem készült még olyan összefoglaló mű, amely, mind a kések, mind a tágabb értelemben vett – de ugyanolyan fontossággal bíró – más pásztorkésztségek vagy készségek pontosabb értékelését adta volna meg. Ugyanakkor ennek oka minden bizonnyal a leletek mindennapiságában, egyszerűségében és (nyersanyagukból fakadó) értéktelenségében keresendő. Jelen munka a korszakban nagy jelentőséggel bíró Felső-Tisza-vidékhez tartozó Szabolcs-Szatmár-Bereg megye mai közigazgatási határain belül elhelyezkedő honfoglaláskori lelőhelyeken talált késekkel, illetve azok sírba helyezési módjaival foglalkozik.

Kések típusai

A honfoglalás korában a késkészítés alapvető nyersanyaga a vas volt. Eleink késeiről általánosságban elmondható, hogy kisméretű, egyszerű kialakítású, de masszív darabok voltak, melyek az egyéni ízlés és igények szerint számos formát ölthettek. Átlagos pengeméretük 8–12 cm között változott. Ebből adódhat az, hogy a területen talált kések formavariánsokban rendkívül gazdagok, így pontos tipologizálásuk nehéz.¹ További problémát jelent, hogy a századelőn általánosan elterjedt, egyszerű vaseszközök iránti kutatói érdektelenség miatt a tárgyak egy része elveszett, más része a restaurálatlanság miatt mára már meghatározhatatlan formájúvá vált. Az általam megalkotott tipológiai tábla tehát nem tartalmazhatja a korszakban fellelhető összes típusvariáns, ez csak a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében eddig fellelt és dokumentált késtípusok összesítő táblája (*1. kép; 1. diagram*).

Az egyes típusok elkülönítéséhez a penge kialakítását, illetve annak késgerinchez való viszonyát vettem alapul. A főcsoportokon belüli alcsoportokat a nyéltüske kialakításának módja szerint állapítottam meg. Külön főcsoportba soroltam a kis számban előforduló nyállapos késeket és a bicskákat/borotvákat:

¹ A vizsgálat során a területről előkerült 143 kés 20 típusát sikerült elkülönítenem. Bizonyos darabok mára már elvesztek, leírásuknál a korábbi feljegyzéseket vettem alapul. A késekről készült rajzokat és összesítő táblákat a szakdolgozatomban közöltem (FEHÉR 2014, 49–77).

- I csoport – ívelt gerincű, egyenes élű kések / birkalábú kések
- II csoport – ívelt élű, egyenes gerincű kések / skandináv- vagy vadászkések
- III csoport – ívelt élű és gerincű kések / tör- vagy törszerű kések
- IV csoport – nyállapos kések
- V csoport – bicsek
- VI csoport – réznyelű kések
- VII csoport – trepanálókések

A főcsoportokon belüli felosztás a nyél állásától függően:

- A – felső nyélállású
- B – középső nyélállású
- C – alsó nyélállású

Penge²

Bár a különböző pengeformák más és más munkák ellátására voltak alkalmasak, önmagukban sajnos nem nyújtanak elegendő támpontot tulajdonosuk életében betöltött szerepének meghatározásához.

A korszak és eleink igényeinek megfelelően mégsem meglepő, hogy a leggyakrabban előforduló típus és annak variánsai a legtöbb munka elvégzésére alkalmas ún. skandináv pengéjű kések (vagy „konyhakések”, vadászkések) körébe tartoznak (IIA1–IIC1 típusok). Az egyenes hát és a felívelő penge szúrásra, nyúzásra teszi őket leginkább alkalmassá, de bármely mindennapi tevékenység elvégzéséhez jól használhatóak.

Az előző alaptípushoz viszonyítva némileg alulmarad az ún. birkalábú kések (IA1–IC1 típusok) száma. Az élbe futó, lekerekített, éleztelen gerinc miatt szúrásra ugyan alkalmatlanok, azonban lényegesen merevebb pengével és hegygel bírnak, mint a skandináv kések. Formájukból adódóan faragáshoz, véséshez és zsigereléshez használják őket leggyakrabban.

Nagyon ritkák a két-, vagy egyélű, mindkét oldalán lefutó, a penge középvonalában hegyben végződő kések, a tör- vagy törszerű kések (IIIA1–IIIC1 típusok). Ezek mérete a többi típusnál lényegesen nagyobb, anyaguk vastagabb. Valós szerepük a szúrásban nyilvánul meg. A kialakítás, a méret és a masszivitás felveti a kérdést, hogy bizonyos darabjaik szerepet játszhattak-e a hadászatban.³

Különleges darabnak tekinthető a Tiszaeszlár–Bashalom-Fenyvespart I. temetőjének 'd' sírjában talált, az ásató régész által trepanálókésként

² A pengeformák meghatározásánál a modern, A. E. Hartink által is használt terminológiát vettem alapul (HARTINK 2001, 13–21).

³ Beszterec–Gyalaptanya 1-es sírjában normann típusú karddal együtt találtak hasonló, töredékes állapotában 20 cm-nél hosszabb pengét, mely valószínűleg a germánus harcmodor részét képező *sax* (harci kés) lehetett (ISTVÁNOVITS 2003, 26–27).

meghatározott eszköz.⁴ A sírban fekvő idős nő gazdag mellékletei és a kés különös elhelyezési módja természetesen elgondolkodtathat minket az illető társadalomban betöltött kiemelt szerepével kapcsolatban. Az eszköz kialakítása és fejének kiképzése – relatíve vastag fémfej, homorúan kimetszett éllel – hasonlít az íjas fűrőkéhez. Ezzel a tárggyal Anda Tibor is külön foglalkozott, aki rámutatott, hogy az eszköz alkalmas lehetett a koponya megfűrására, trepanálására.⁵ A nagyobb felületű sebészi beavatkozásokra azonban más eszközt használhattak. A trepanálás bizonyos fajtáit, a levéséseket és bekarcolásokat akár egy egyszerű konyhakéssel is elvégezheték.⁶

Nyel

A megyében talált késleletek esetében három nyélrögzítési forma figyelhető meg, amelyek alapján két késtípus megkülönböztetésére nyílik lehetőség. A *rögzített pengéjű kések* esetében a nyélrész kovácsolása során kialakíthattak nyéltüskét vagy nyéllapot. Ez lényegesen biztosabb tartást adott a pengének a különböző munkák elvégzése során, ellentétben a nyélből *kihajtható pengéjű bicskákkal*.

Mivel a munkához szükséges erőt a markolattal vagy nyéllel visszük át a pengére, így fontos, hogy a penge és nyél kapcsolata a lehető legszilárdabb legyen. A legoptimálisabb kialakítási forma tehát a nyéllap, amikor a nyélhez szánt anyag a pengével megegyező szélességű és a markolat teljes hosszában végignyúlik. A nyéllapot minden esetben szegecsekkel erősítették a két oldalról illesztett markolathoz. A nyéllapos kések azonban csak kis számban képviseltetik magukat Szabolcs-Szatmár-Bereg megye honfoglaláskori leletanyagában. Az Ibrány-esbóhalmi temető 1. és 3. sírjaiban,⁷ illetve az Újfehértó–Kutyabagos pusztán talált két szórványleleten⁸ kívül – melyek egyikének nyélkialakítása a töredék kis mérete miatt egyébként is kérdéses – nem ismerünk több példányt a területről.

Lényegesen elterjedtebbek a különböző nyélállású, nyéltüskés (markolattüskés) kések.⁹ A területen épen megmaradt nyéltüskés honfoglaláskori kések esetében megfigyelhető, hogy a nyélbe illeszkedő tüskét a lehető leghosszabbra – lehetőség szerint a markolat teljes hosszával megegyező méretűre – alakították. A nem mérhető, mára már elkorrodált daraboknál egyértelműen nem megállapítható, de feltételezhető, hogy a nyéltüskének legalább a markolat hosszának feléig be kellett nyúlnia,

⁴ TÓTH 2009, 33.

⁵ ANDA 1951, 251–324.

⁶ NEMESKÉRI 1960, 17–20.

⁷ ISTVÁNOVITS 2003, 71.

⁸ JAM Ltsz. 63.643.1; 63.644.1.

⁹ A 143 késből 94 biztosan rendelkezik nyéltüskével. A pontos szám sajnos a leletek töredékessége miatt ismeretlen. Összevetve a biztosan nyéllapos kések számával (3 db) azonban jól látszik, hogy lényegesen kedvezőbb rögzítési módnak számított.

máskülönben a nyéltüske hamar kikopik a nyélből és a penge veszít stabilitásából.

A markolattüske nyélállásának kialakítása egyéni igényeknek megfelelően történhetett. Fontossága a penge súlypontjának elhelyezkedésében rejlik. Leggyakoribbak a középső nyélállású kések.¹⁰

Egyedinek tekinthetők az ismeretlen lelőhelyű IA2 típusú nyéltüskés-, és Újfehértó–Kutyabagos pusztai IVA2 típusú (valószínűleg) nyéllapos kés, amelyek pengéje és nyele közt a kés anyaga megvastagodik, kerek átmetszetű ujtátmaszt formáz. (1. tábla 1–2).

A nyélbe nem fixen rögzített pengéjű honfoglaláskori bicskákból két darabot ismerünk a megyében. A Kék-Telek-dűlőről és Orosról szórványként előkerült IB2/1 és IB2/2 típusú bicskák esetében a pengét a pengetükrön elhelyezett szegeccsel rögzítették a nyél felső részéhez, úgy, hogy a penge kihajtható legyen.¹¹ A szegecs alatt a penge anyaga elvékonyodik, nyéltüskeszerűen megnyúlik, ám rögzítő funkciója nincs. Ez a fajta megoldás a penge egyszerűbb kihajtását segíti (1. tábla 3–4).

A talajviszonyok viszontagságai miatt sajnos csak ritkán van lehetőségünk a nyél anyagának megfigyelésére. A vashoz korrodált famaradványok alapján a fa lehetett az elsődlegesen felhasznált nyersanyag.¹² Ennek egyéb borításáról (kéreg, bőr) és díszítésének módjairól nem rendelkezünk érdemi információval. Nagyon ritkák, de előfordulnak csontnyelű kések is. Ilyeneket ismerünk a már említett Ibrány–Esbóhalom 1. és 3. sírjaiból (1. tábla 5–6), és Újfehértó–Kovács-tanyáról, ahol az előző nyéllapos késekkel ellentétben nyéltüskés penge kapott csontnyelet. Ennek markolattüskéjét egy lecsiszolt állati eredetű bordába szorították bele (1. tábla 7).

A Tuzsér–Boszorkány-hegyi temető 6. sírjában egy részben csont-, részben fanyelű kést említ az ásató Jósa András, azonban ez az eszköz mára már annyira sérült, hogy meghatározásakor csak Jósa feljegyzéseiben bízhatunk.

Unikális darabnak minősül az a Tiszarád–Újszőlőn szórványként előkerült kisméretű késnyél, melynek középső nyélállású pengérésze letörött. A lekerekített téglalap átmetszetű és a vége felé elvékonyodó markolat rézből vagy bronzból készülhetett, két oldalán két-két trapéz alakú gyöngyházberakással díszítve. Bár analógiák nélkül kérdésessé válik korszakhoz tartozása, a leltárkönyvben 10. századiként szerepel (1. tábla 8).

¹⁰ Középső nyélállású: 51 db, felső nyélállású: 28 db, alsó nyélállású: 15 db.

¹¹ A pengetükr a markolat kezdete és az él kezdete közt elhelyezkedő rész (HARTINK 2001, 11).

¹² Falenyomatos kések kerültek elő többek között: Nagyhalász–Kiszomborhegy 13. sírjából (ISTVÁNOVITS 2003, 148); Ibrány–Esbóhalom 145. sírjából (ISTVÁNOVITS 2003, 89); Tszaeszár–Bashalom-Fenyvespart I. 24. sírjából (TÓTH 2009, 29).

Késtkok

A késtkok vizsgálatakor ugyanazzal a problémával találkozunk, mint a késnyelvek esetében. Amennyiben megfigyelhető valamilyen kespengéhez korrodált famaradvány, fatok meglétére gyanakodhatunk, azonban általában még ennek lenyomata sincs a késeken. Ez utalhat bőrtok meglétére is, ami párhuzamba hozható a kunsági és hortobágyi pásztorok eszközkészletével kapcsolatban tett néprajzi megfigyelésekkel.¹³ Bizonyos esetekben a kések a tarsolyban kaptak helyet, más egyéb készségekkel együtt.¹⁴ Bár textillenymatot is ismerünk késen, ám valószínűtlen, hogy az valamiféle hüvely maradványa lenne, inkább a ruhanemű lenyomata az elkorrodált vason. A késhüvelyek díszítéséről kevés adattal rendelkezünk, bár feltételezhető, hogy általános szokás lehetett. Ezt Herman Ottó is megerősíti 1909-es *A magyarok nagy ősfoglalkozása* c. művében, melyben így ír a készségekről: „Az erszénynek nevezett teljes készség a pásztorembernél az, ami az úriembernél a 'necessaire'; minthogy azonban a pásztor a magáét derekáról függve viseli, neki ékessége is, amelyre rápazarolja szépérzetének minden alkalmas alakzatát.”¹⁵ A különböző nyersanyagú tokok díszítési módjai közül (domborított bőr, vésett fa, stb.) csak egyet ismerünk biztosan. Tiszaeszlár–Újtelep temetőjének 2.¹⁶ és Ibrány–Esbóhalom temetőjének 137.¹⁷ sírjában találtak fémllemezrel (rosszezüsttel) borított késtkokokat (1. tábla 9–10). Ebben a két esetben a tok alapjául szolgáló, fémhez korrodált fa is majdnem tökéletes állapotában megmaradt.

Kések sírba kerülésének módjai (2. diagram)

A mellékletként adott tárgyak szerepe nem merült ki pusztán a halott különféle személyes tulajdonságainak megjelölésében. A mellékletadás célja többes, a tárgyak használati módjának – profán és mitikus – öröklétbe való átvitelét is magában foglalja. Ez alapján, azonos tárgyak a különböző sírokban különböző funkciókat tölthettek be a halott személyétől és túlvilági szükségleteitől függően. Hogy egy adott késes sírban éppen melyik esetről áll fenn – babonás/hitvilági vagy használati eszköz – arra a tárgyak síron belüli elhelyezkedéséből és a többi tárggyal való kapcsolatából tudunk következtetni. A kések esetében nem merül fel a rangjelző szerep lehetősége, mivel azokat nemtől és kortól függetlenül bárki megkaphatta mellékletként. A területen előkerült 129 sírhoz kapcsolódó kés közül 35-öt nőknél, 8-at gyermekeknél és 65-öt férfiaknál találtak.

¹³ A Magyar Néprajzi Lexikon a 'pásztorok készségei/készségek' címszó többek között arról is értekezik, hogy a késtkokhoz általánosan felhasznált nyersanyag a bőr (MNL IV. 208).

¹⁴ Tuzsér–Boszorkány-hegy 6. sírjában a kés félig kilógott a tarsolyból, mellette helyezkedett el a tűzkő és a csiholóvas is (ISTVÁNOVITS 2003, 235–239).

¹⁵ HERMAN 1898, 62–64.

¹⁶ TÓTH 2009, 58.

¹⁷ ISTVÁNOVITS 2003, 88.

Használati eszközként való eltemetés

A kések használati eszközként való eltemetése azon sírok esetében merülhet fel, amelyekben azok *viseleti, használati* vagy „*leltár*” *helyzetben* kerültek a halott mellé.

Viseleti elhelyezkedésnek tekintjük azokat az eseteket, amikor a kések hegygel lefelé, a végtagok környékén vagy a medence és derék tájékán kerülnek elő. Néprajzi forrásokból értesülünk arról, hogy a korábbi időkben a készségeket szalagra akasztva a szűr ujjába csúsztatták.¹⁸ Azok az esetek tehát, mikor az alkar és felkar mellett találjuk a kés, erre a szokásra enged következtetni.¹⁹ Az a lehetőség is felmerülhet, hogy egy, a ruházatra kívülről felvarrt zseb vagy tok szolgált az eszköz helyeként. Az elhelyezkedés szempontjából mégis a deréktájék a legjellemzőbb, amikor is az övre akasztva, tarsolyba téve kerülhettek a sírba a tárgyak.²⁰

Konkrét használati helyzetnek tekinthetjük azt a néhány példát, mikor a kések a kéz ujjai közé szorítva kerültek a halottal a sírba. Ezekben az esetekben a sírokban talált csontos ételmellékletek²¹ is hozzásegítenek minket az interpretáláshoz. A használati helyzet és (csontos) ételmelléklet együttes meglétével egy olyan hitvilági elképzelésre következtethetünk, melyben a halott a túlvilágba vezető úton az étel elfogyasztásához használhatta kését.²²

A „leltár” helyzet alatt értjük azokat az eseteket, mikor a tárgyak nem konkrétan a fent említett két módon kerültek a sírba, hanem a halott mellé sorakoztatva egyéb más leleteikkel együtt, mintegy leltárba véve azokat. Ez a helyzet is használati eszközként való eltemetésre enged következtetni.

Kések a boka mellett

A boka mellett talált kések esetében felmerülhet a kérdés, hogy azok viseleti helyzetben kerültek-e a sírba. Gáva–Vásártér 32. sírjában 28–32 év körüli férfi bal bokája mellett, hegygel felfelé találták annak kését.²³ Ugyanezen az oldalán, a kés felé helyezték nyíltegezét is, melybe két deltoid nyílhegy – feltételezhetően két nyílvesző – is bekerült. Leletei mind a bal oldalán

¹⁸ MNL IV. 208.

¹⁹ A megfelelően dokumentált sírok közül 37 esetben került a kés valamely felső végtag mellé. Többek között: Ibrány–Esbóhalom 44; 244; 261. sírok (ISTVÁNOVITS 2003, 79; 108; 111); Nyíregyháza–Felsősima 304; 339. sírok (JAKAB 2009, 94; 96); Nyíregyháza–Oros, Mega üzleti park 4027; 4114; 4136; 4152. sírok (JAKAB 2010).

²⁰ 38 esetben értesülünk derék környékén vagy comb mellett talált késekről. Pl.: Szabolcsveresmart–Szelérd-domb 4. sír (ITVÁNOVITS 2003, 181–182); Tiszabercel–Ráctemető 1; 3; 6. sírok (ISTVÁNOVITS 2003, 191; 193).

²¹ A csontnélküli ételáldozatok meglétére sajnos nincs adatunk, de edénymelléklet esetén feltételezhetjük, hogy volt ilyen.

²² A megyében három ilyen sírt ismerünk: Ibrány–Esbóhalom 190. sír (ISTVÁNOVITS 2003, 96); Tiszaeszlár–Bashalom-Fenyvespart I. 'K' sír (TÓTH 2014, 27); Tiszavasvári–Aranykerti tábla 4. sír (RÉVÉSZ 2005, 166).

²³ ISTVÁNOVITS 2003, 61.

helyezkedtek el, felsőruházatát díszítő pitykéjét és a combjai közt lelt „véső” töredékeit kivéve. Úgy tűnik tehát, hogy eszközei a fent említett „leltár” helyzetben kerültek mellé, kését pedig nem csizmaszárába bújtatva viselhette.

Az Ibrány-esbóhalmi temető 145. sírjában 9–10 éves leányka bal bokája mellett talált kés bizonyos babonás szokások meglétét veti fel.²⁴ Népünk mindennapi életének a legarchaikusabb részét képező hitvilággal kapcsolatos szokásokat a kereszténység felvétele sem tudta teljesen eltörölni, így a hegyes vastárgyaknak tulajdonított bajelhárító szerepet sem. A lányka mellé tehát bajűzőként kerülhetett a hegyes vastárgy. Minden bizonnyal ugyanezen szokásból fakadóan került – egy amúgy a honfoglalóktól idegen eredetű – köpüs, szakállas nyílhegy az eperjeskei temető 8. sírjában fekvő halott bokájához.²⁵ A század elején végzett ásatásokon még nem számított bevett szokásnak az antropológiai vizsgálatok elvégzése és a csontok kiemelése, így sajnos rejtély, hogy nő feküdt-e a sírban. Érdekes azonban – és talán ez megadhatja a választ –, hogy mellkasán egy másik hegyes vastárgy (esetleg vasár, de inkább kés) feküdt.²⁶

Kések a mellkason

A megyében eddig előkerült honfoglalás kori temetőkben a mellkasra helyezett kés egyáltalán nem számított általános szokásnak, sőt az összes sír közül csak hét esetben rendelkezünk róla információval. Ezek közül egyet kivéve mind női sír. A kések a kulcsonton és a bordákon is helyet kaphattak. Érdekes az Ibrány-esbóhalmi 171. sír, amelyben az idősebb nő mellkasára tett kése mellett egy nyílhegyet is elhelyeztek bal könyöke testfelőli oldalánál.²⁷ A nyílhegyek funkciója a női sírokban mindig kérdéses, azonban mivel a nyílhegyek csak egy-egy darabbal képviseltetik magukat ezen sírokban, a hitvilággal kapcsolatos szokás meglétére következtethetünk, hasonlóan a már említett eperjeskei temető 8. sírjához.

Kések a fej mellett

A fej mellett, alatt vagy annak környékén elhelyezett kések funkciójának meghatározására az ismert néprajzi analógiák alapján nyílik lehetőség. Kálmány Lajos korai néprajzkutató dél-alföldi, a néphiedelmekkel kapcsolatos gyűjtései során szerzett olyan információkat, melyek útbaigazíthatnak minket a kérdés megválaszolásában.²⁸ A fej mellé tett hegyes vas az újszülöttek és a

²⁴ A gyerekek mellé került kések babonás vonatkozásaira Tomka Péter is felfigyelt a kisalföldi késes avar sírok vizsgálatakor (TOMKA 1972, 71–72).

²⁵ KISS 1920, 53–55.

²⁶ Mivel a babonás szerepű tárgyak inkább nők és gyerekek sírjaiban találtak, így az eperjeskei 8. sírban fekvő halott is nő lehetett.

²⁷ ISTVÁNOVITS 2003, 94.

²⁸ KÁLMÁNY 1885, 13–25.

fiatalasszonyok védelmét szolgáló eszköz volt, amely távol tartotta tőlük a boszorkányokat, rosszakarókat és szemmelverőket. A néprajzi példákban a hegyes vastárgyat az ágy vagy a párna alá kellett helyezni. Ha elfogadjuk azt az elképzelést, miszerint a sír megfeleltethető a halott ágyának, a fej alátámasztását szolgáló mára már elkorhadt anyag pedig a párnának,²⁹ akkor a fejek környékére tett késekben egy a 19. századig továbbélő korai hitvilággal kapcsolatos szokást fedezhetünk fel, mely a gyermekek és nők védelmét szolgálta a rosszakarókkal szemben. Ez abból a szempontból érdekes megfigyelés, hogy a vizsgált sírok esetében csak egy alkalommal került férfi fejének környékére kés, amelynek insitu elhelyezkedése kérdéses a sír korábbi bolygatása miatt.³⁰

Ezen a ponton érdemes visszatérni a már taglalt, a Tiszaeszlár–Bashalom-Fenyvespart I-es temető 'd' sírjában fekvő idős nő kérdéséhez. Az ő eszközének elhelyezkedése nem feltétlenül babonás szokásra utal, hanem az eszköz kiemelt helye azt az értéket és tudást jelezheti, amelyet a személy életében és rangjában képviselt.

A fej környékén lelt kések kérdésénél felvetül még annak a szokásnak a lehetősége is, miszerint azokat csont nélküli ételmelléklet mellé helyezték, tehát az étel elfogyasztásához szolgálhattak segítségül, csakúgy, mint a marokba tett kések.³¹

Összegzés

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 10–11. temetőinek 1189 sírjából 129-ben (10,85%) találtak kést. Számarányukat tekintve a gyakori lelet típusok közé tartoznak. Elemzésük a fent említett problémák mellett azért is nehéz, mert nemtől, kortól és rangtól függetlenül bárki sírjában előfordulhatnak. Nem-, kor- és ranghatározónak tehát nem tekinthető ez az eszköz, azonban elhelyezkedési módja támpontot adhat bizonyos kérdések megválaszolásában. Amennyiben megfigyelhető valamilyen hitvilággal kapcsolatos elhelyezési szokás – a mellkasra és fejhez tett kések – sokkal valószínűbb, hogy nő vagy gyermek fekszik a sírban, ezek az elhelyezési módok ugyanis szinte csak és kizárólag az ő sírjaikban jelennek meg. Ennek oka, hogy a hegyes vastárgy feltehetően bajelhárító szerepet töltött be. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a nőknél ne lenne jelen a kés viseleti helyzetben. Ezen eredmények összeegyeztethetők a korábban készített temetőfeldolgozások és összesítő munkák vonatkozó fejezeteivel.

²⁹ A sírokban a koponyák dőlése, illetve az azok alatt lelt szerves anyag lenyomatok halotti párna meglétére engednek következtetni. Erre Tettamanti Sarolta is felfigyelt a 10–11. századi magyar temetkezési szokásainak vizsgálatakor (TETTAMANTI 1975, 90).

³⁰ Ibrány–Esbóhalom 20. sír. A kés a fej felett néhány cm-rel került elő, a váz bizonyos részei hiányoztak (ISTVÁNOVITS 2003, 73).

³¹ GÁLL 2013, 758.

A kések típusaival kapcsolatban tett megfigyelések bár csak e megye leletanyagát tartalmazzák, de segítséget nyújthatnak más területek késtípusainak meghatározásához, azok értelmezéséhez és összehasonlító vizsgálat elvégzéséhez.

Irodalom

ANDA 1951 = Anda T.: Recherches archeologiques sur la pratique medicale de Hongrois a l'epoque de la conquête du pays. *Acta Archeol. Hung.* 1 (1951) 251–316.

FEHÉR 2014 = Fehér P.: *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 10–11. századi pásztorkészségei.* (Szakdolgozat) Szeged: SZTE BTK Régészeti Tanszék, 2014.

GÁLL 2013 = Gáll E.: *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői.* [Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 6.] Szeged 2013.

HARTINK 2001 = Hartink, A. E.: *Kések enciklopédiája.* Budapest: Gabo Kiadó, 2001.

HERMAN 1898 = Herman O.: *Az ősfoglalkozások. Halászat és pásztorélet.* Budapest 1898.

ISTVÁNOVITS 2003 = Istvánovits E.: *A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga.* Nyíregyháza 2003.

JAKAB 2009 = Jakab A.: X–XI. századi temető Nyíregyháza–Felsősimahatárából. *Jósa András Múzeum Évkönyve* LI (2009) 79–150.

JAKAB 2010 = Jakab A.: *Nyíregyháza-Oros, Mega üzleti park – megelőző feltárás – előzetes jelentése* 2010.

KÁLMÁNY 1885 = Kálmány L.: *Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya.* Budapest 1885.

KISS 1920 = Kiss L.: Eperjeskei honfoglaláskori temető. *Archeologiai Értesítő* 39 (1920) 42–55.

MNL IV. = Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* IV. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981. Digitális változat: <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/4-1.html> (Letöltés: 2015.06.07.)

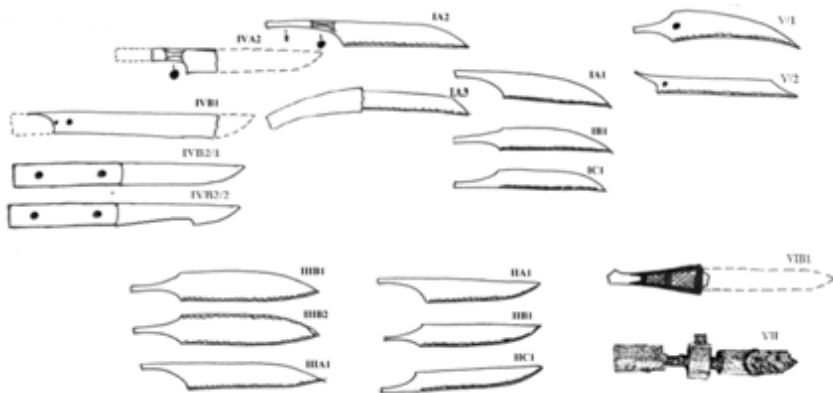
NEMESKÉRI 1960 = Nemeskéri J. – K. Éry K. – Kralovánszky A.: A magyarországi jelképes trepanáció. *Anthropologiai Közlemények* IV (1960) 3–32.

- RÉVÉSZ 2005 = Révész L.: Honfoglaláskori temető Tiszavasvári-Aranykerti táblán. *Jósa András Múzeum Évkönyve* XLVII (2005) 161–214.
- TETTAMANTI 1975 = Tettamanti S.: Temetkezési szokások a X–XI. században a Kárpát-medencében. *Studia Comitatus* 3 (1975) 79–123.
- TOMKA 1972 = Tomka P.: Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz. *Kés a sírban. Arrabona* 14 (1972) 27–76.
- TÓTH 2009 = Tóth A.: *A nyíri Mezőség a 10–11. században*. Szeged 2014.

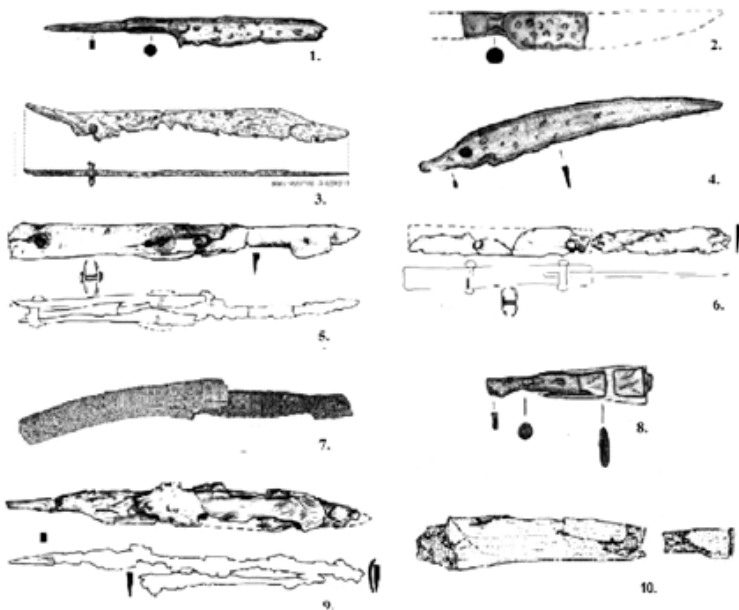
Data to 10–11th century knives from Szabolcs-Szatmár-Bereg county

PÉTER FEHÉR

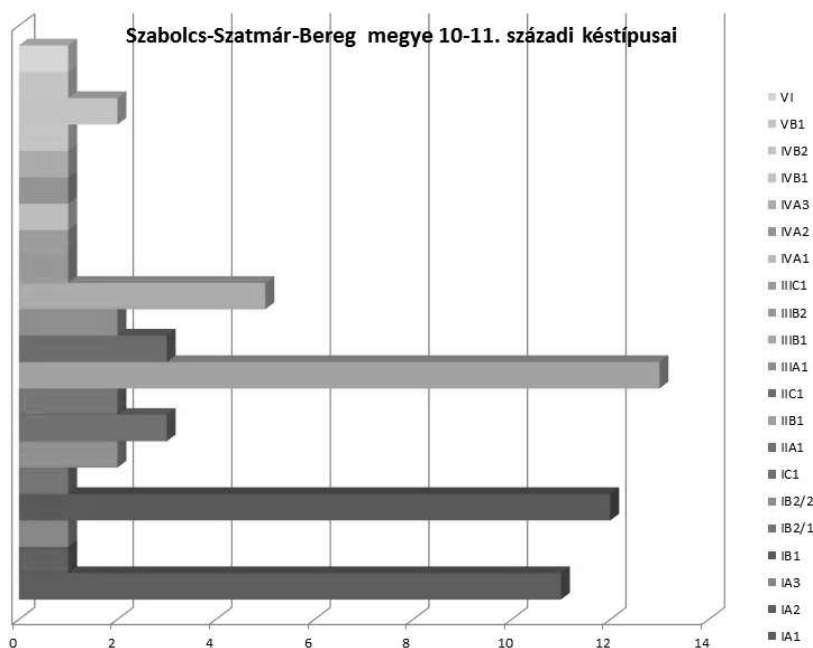
The 10–11th century knives of Szabolcs-Szatmár-Bereg county appear in various forms in the graves of settlers. Presumably, the reason is that everyone tried to choose the most appropriate knife for their own needs and tastes. Even though their typologization is therefore difficult, yet it can be said that they preferred multipurpose, small knives. The knives' placement within the grave gives a firm basis to decide what custom is the reason behind their entombment. This could have happened in a profane – so the knife was considered an item for everyday use-, and in a superstitious manner – the apotropaic role attributed to the sharp iron object-, depending on which manner was expedient for the deceased in his afterlife. The superstitious manner – placing the knife to the region of the head, chest or in some cases of the ankle – can be observed in women's and children's graves. In the case of these knives, buried in this special way we can suspect whether they can be acknowledged as the antecedent of the custom, which lived on until the 19th century and considered the sharp iron object as means of protection against ill-wisher (witches and evil eye) for mothers and children.

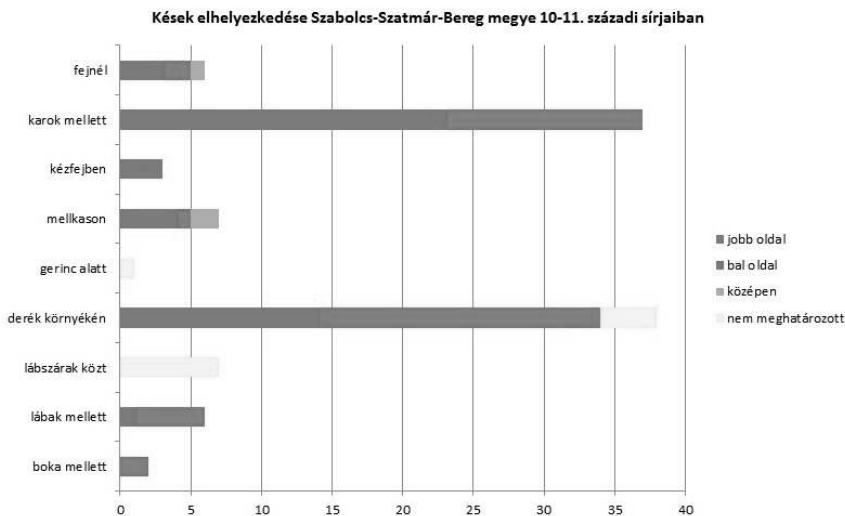
1. kép: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 10–11. századi késeinek típusai

1. tábla: 1. Ismeretlen lelőhely, szórvány; 2. Újfehértó–Kutyabagos puszta, szórvány; 3. Kék-Telek-dűlő, szórvány; 4. Oros, szórvány; 5. Ibrány–Esbóhalom 1. sír; 6. Ibrány–Esbóhalom 3. sír; 7. Újfehértó–Kovács-tanya 1. sír; 8. Tiszarád–Újszőlő, szórvány; 9. Ibrány–Esbóhalom 137. sír; 10. Tiszaeszlár–Újtelep 2. sír

1. diagram: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 10-11. századi késtípusai

2. diagram: Kések elhelyezkedése Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 10-11. századi sírjaiban